

Національна академія аграрних наук України
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків

ОЦІНКА ТА ОТРИМАННЯ НОВИХ ФОРМ
МІСКАНТУСУ ТОЛЕРАНТНИХ ДО АБІОТИЧНИХ
СТРЕСОВИХ ФАКТОРІВ В УМОВАХ IN VITRO
методичні рекомендації

УДК: 633.282:581.143.6:58.01/07

Методичні рекомендації розробили наукові співробітники Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН:

Роїк Микола Володимирович, доктор сільськогосподарських наук, академік;

Бех Наталія Степанівна, завідувач сектору культури клітин і тканин *in vitro*;

Коцар Марія Олександрівна, молодший науковий співробітник.

Рецензенти:

Балан В.М., доктор с.-г. наук, професор

Гонтаренко С.М., кандидат с.-г. наук

Методичні рекомендації «Оцінка та отримання нових форм міскантусу толерантних до абіотичних стресових факторів в умовах *in vitro*» призначені для спеціалістів у галузі селекції і біотехнології рослин, фахівців науково-дослідних установ, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації сільськогосподарського профілю.

Рекомендовано до друку

**Вченою радою Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків
від 14.12.2015 року (протокол № 22)**

© Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, 2015

© Роїк М.В., Бех Н.С., Коцар М.О., 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБІТ.....	5
2. ПРИГОТУВАННЯ МАТОЧНИХ РОЗЧИНІВ ТА ЖИВИЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА	6
2.1 Приготування маточних розчинів	6
2.2 Приготування живильного середовища (на 1 л розчину)	6
2.3 Приготування селективних середовищ.....	7
3. ОЦІНКА ТОЛЕРАНТНОСТІ МІСКАНТУСУ ДО АБІОТИЧНИХ СТРЕСОВИХ ФАКТОРІВ В УМОВАХ <i>IN VITRO</i>	8
3.1 Оцінка толерантності міскантусу на проростках у культурі <i>in vitro</i>	8
3.2 Оцінка толерантності пагонів міскантусу на селективних середовищах	9
3.3 Ризогенез міскантусу на селективних середовищах	11
4. ШКАЛА ОЦІНКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ МІСКАНТУСУ ДО АБІОТИЧНИХ СТРЕСОВИХ ФАКТОРІВ <i>IN VITRO</i>	13
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	14

ВСТУП

Міскантус – багаторічна рослина родини Злакових, яку використовують як біоенергетичну культуру, у целюлозно-паперовій промисловості та у ландшафтному дизайні. Для виробництва біопалива використовують міскантус гігантеус (*Miscanthus giganteus*, $3n=57$), який є алотриплоїдним гібридом міскантусу китайського (*Miscanthus sinensis*, $2n=38$) та міскантусу цукроцвітного (*Miscanthus sacchariflorus*, $2n=76$). За рахунок високої врожайності сухої біомаси (до 25 т/га), високої теплотворної здатності (5 кВт/год/кг або 18 МДж/кг), низької природної вологості стебел на час збирання (до 15%) міскантус є найефективнішою порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами рослиною для виробництва біопалива [1, 2]. Міскантус бажано вирощувати на маргінальних землях, які знаходяться у різних кліматичних зонах України. Таким чином, рослини піддаються декільком стрес-факторам, наприклад, посуха та засолення ґрунту [3].

Практичне значення має оцінка та створення шляхом селекції рослин, стійких до абіотичних факторів. Для прискорення селекційного процесу застосовують біотехнологічні підходи, зокрема, клітинну та тканинну селекцію *in vitro*. Багатьма авторами на різних видах рослин показано, що культивування ізольованих тканин *in vitro* підвищує рівень генетичної мінливості, створюючи матеріал для добору [4]. Ефективність використання культивованих тканин в селекції значно зростає, якщо добір бажаних варіантів проводити також в культурі *in vitro*. В даний час розроблені селективні системи для отримання форм, толерантних до різних біотичних і абіотичних стресорів [5]. Існують отримані методом клітинної селекції солестійкі і посухостійкі рослини цукрових буряків, тютюну, пшениці та ін. [6-9].

Розроблені біотехнологічні методи дозволять отримання нових форм міскантусу толерантних до декількох стресорів: посуха та засолення живильного середовища.

1. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБІТ

Для введення в культуру *in vitro* насіння і бруньок з ризом міскантусу та культивування культури пагонів необхідні лабораторні приміщення, які укомплектовані спеціальним обладнанням:

1. кімната для миття посуду з холодною та гарячою водою, дистиллятором, стелажем для сушіння посуду;

2. лабораторна кімната для приготування середовищ, забезпечена технічними і аналітичними терезами, рН-метром, ди- та бідистилляторами, холодильником для зберігання маточних розчинів і реактивів, електроплиткою, водяною банею, лабораторними столами, шафами для зберігання чистого посуду, мікроскопом;

3. приміщення для стерилізації живильного середовища, інструментів, посуду, з горизонтальними чи вертикальними автоклавами, сушильною шафою з режимом роботи – 150-160 °С;

4. стерильне приміщення (бокс, операційна кімната) для ізоляції і пересадки культур. Для стерильних робіт використовують ламінар-бокси;

5. культуральна кімната з кондиційованим повітрям, температурою повітря 24±2 °С, відносною вологістю повітря 70 %, освітленням 3-4 тис. лк., 16-годинним фотоперіодом, стелажми для розміщення колб і штативів з пробірками.

Інструменти та матеріали: пінцети хірургічні або анатомічні довжиною 20 см, скальпелі, спиртівка, проавтоклавований папір.

Посуд: для приготування живильного середовища – колби об'ємом 500 і 1000 мл, циліндри мірні об'ємом 10, 50, 100 мл, піпетки об'ємом 1, 2, 5, 10 мл; для культивування насіння та бруньок – пробірки висотою 10 см; для культивування культури пагонів та ризогенезу – колби Ерленмейера з термостійкого скла об'ємом 250-300 мл.

2. ПРИГОТУВАННЯ МАТОЧНИХ РОЗЧИНІВ ТА ЖИВИЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1 Приготування маточних розчинів

Для приготування маточних розчинів використовують реактиви високої хімічної чистоти. Для зручності в роботі макроелементи готують у вигляді маточних розчинів у концентраціях, що в 10 разів перевищують необхідні, для приготування середовищ. Їх зберігають в холодильнику не більше двох місяців за температури 4 ± 1 °С.

Розчини мікроелементів і вітамінів готують у концентраціях, що в 100 разів перевищують необхідні і зберігають в замороженому стані.

При приготуванні хелатного заліза окремо розчиняють 37,3 мг Na_2EDTA (трилон Б) і 27,8 мг $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$. Потім ці розчини зливають в одну колбу і доводять їх об'єм до 1000 мл.

Маточні розчини гормональних речовин і вітамінів готують відповідно їх властивостям:

1. 100 мг α -нафтилоцтової кислоти (α -НОК), або 100 мг індолілоцтової кислоти (ІОК) розчиняють в 0,5-2 мл етанолу, підігривають і доводять об'єм бідистильованою водою до 100 мл (концентрація 1 мг/мл);
2. 100 мг 6-бензиламінопурина (6-БАП) розчиняють у 1-2 мл 0,5 н HCl , підігривають на водяній бані і доводять об'єм бідистильованою водою до 100 мл;
3. вітаміни – тіамін (B_1), піридоксин (B_6), нікотинову кислоту (PP), аскорбінову кислоту (C) розчиняють у бідистильованій воді в концентрації 1 мг/мл.

2.2 Приготування живильного середовища (на 1 л розчину)

1. 6,5-7,0 г агару (залежно від марки) заливають бідистильованою водою ($\frac{1}{2}$ об'єму середовища);

2. агар розтоплюють на водяній бані або автоклавують за умов 1,25 атм упродовж 30 хв;
3. 20-40 г сахарози розчиняють у 100-150 мл дистильованої води за температури 50-60 °С;
4. ємність для приготування середовища на 1/3 від запланованого об'єму наповнюють бідистильованою водою, додають необхідну кількість макро- та мікроелементів, Fe-хелату із маточних розчинів та наважку мезоінозиту, розчин сахарози. Вітаміни і гормони додаються за допомогою піпеток із маточних розчинів;
5. рН живильного середовища доводять до 5,6-5,8 за допомогою 1 н розчинів HCl або NaOH, підігривають, додають розтоплений агар;
6. живильне середовище розливають по 10 мл у пробірки для культивування насіння та бруньок та по 40 мл у 250-300 мл колби для культивування пагонів і ризогенезу, закривають фольгою і стерилізують у автоклаві за умов 1,5 атм упродовж 60 хв.

2.3 Приготування селективних середовищ

1. для визначення толерантності до хлоридного засолення: готують середовища з NaCl 1,0 %, 1,5 %, 2,0 %: до основного розчину живильного середовища додають 10 г/л, або 15 г/л, або 20 г/л хімічно-чистої солі NaCl, відповідно;
2. для визначення толерантності до сульфатного засолення: готують середовища з Na₂SO₄ 2,0 %, 2,5 %, 3,0 %: до основного розчину живильного середовища додається 20 г/л, або 25 г/л, або 30 г/л хімічно-чистої солі Na₂SO₄, відповідно;
3. для визначення толерантності до посухи: готують середовища з манітом 0,02 М, 0,04 М, 0,06 М: до основного розчину живильного середовища додається 3,6 г/л, або 7,2 г/л, або 10,8 г/л хімічно-чистого маніту, відповідно.

3. ОЦІНКА ТОЛЕРАНТНОСТІ МІСКАНТУСУ ДО АБІОТИЧНИХ СТРЕСОВИХ ФАКТОРІВ В УМОВАХ *IN VITRO*

3.1 Оцінка толерантності міскантусу на проростках у культурі *in vitro*

Для отримання асептичних проростків насіння міскантусу, його стерилізують мильним розчином протягом 10 хв, 2-3-кратно промивають дистильованою водою. Стерилізацію проводять у розчині «Білізна», масовою часткою 35 % з експозицією 40-60 хв та подальшим 3-кратним промиванням стерильною дистильованою водою (рис. 3.1).

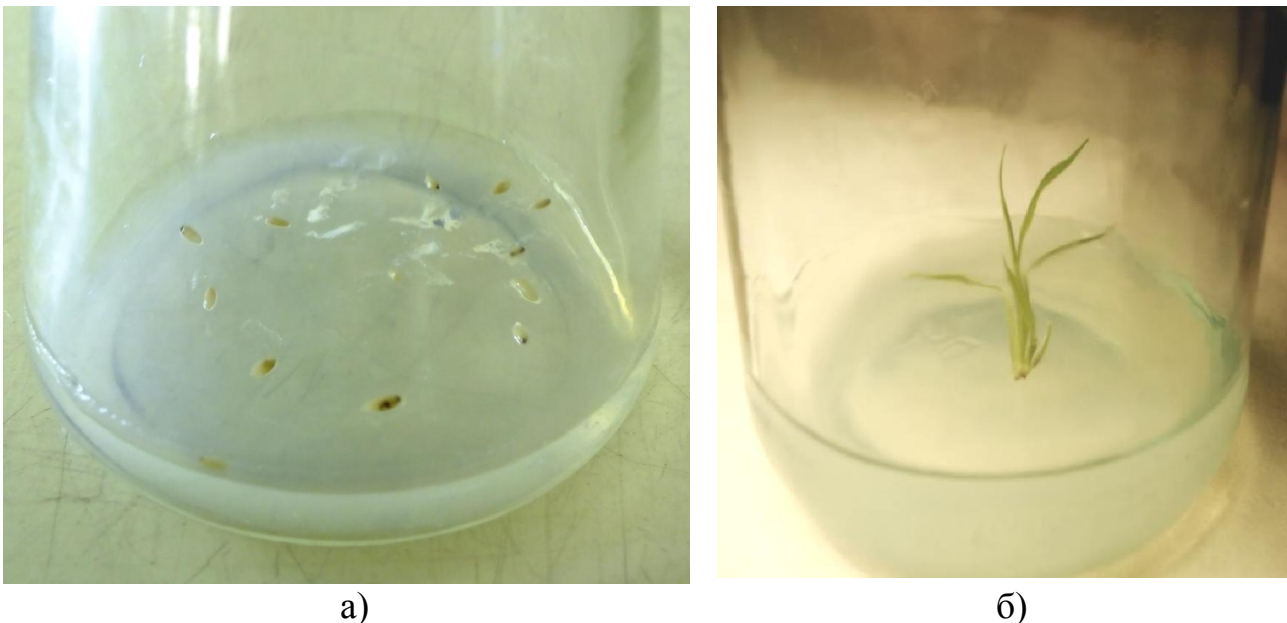

Рис. 3.1 Введення в культуру *in vitro* насіння міскантусу: а) насіння міскантусу, б) рослина-регенерант з насіння міскантусу

Попередня підготовка ризом міскантусу включає очищення їх від залишків ґрунту у мильному розчині за допомогою жорсткої щітки. Для отримання асептичної культури за допомогою скальпеля відділяють верхівкові бруньки з ризом міскантусу. Відібраний матеріал занурюють у мильний розчин на 20-40 хв, потім 2-3-кратно промивають дистильованою водою. Стерилізацію проводять у розчині сулеми, масовою часткою 0,2 % (експозиція 50-70 хв) і промивають 3-кратно стерильною дистильованою водою (рис. 3.2).

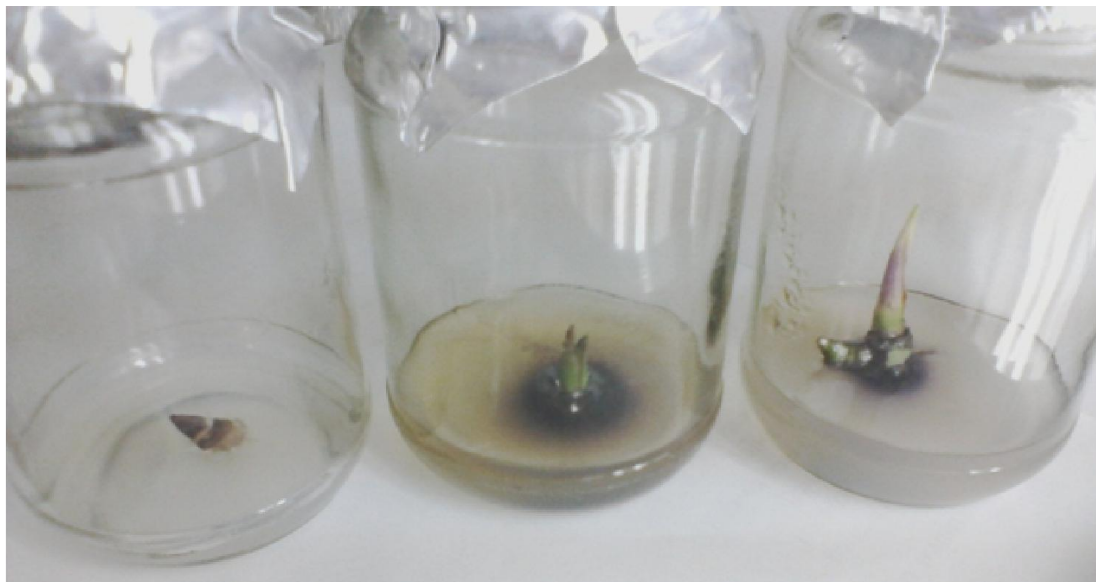

Рис. 3.2 Розвиток пагонів міскантусу в культурі *in vitro* з ризом

Звільнені від інфекції насіння, бруньки висаджують в пробірки на агаризоване живильне середовище МС без фітогормонів (контроль) та на селективне середовище МС з NaCl 1,5 % (або Na₂SO₄ 2,5 %, або манітом 0,04 М). На кожний варіант висаджують по 25 експлантів, повторність – чотирикратна. Насіння та бруньки міскантусу пророщують за температури 24±2 °С, освітленні інтенсивністю 3-4 тис. лк і 16-годинному фотоперіоді.

Оцінка толерантності проводиться за кількістю пророслого насіння та росту бруньок міскантусу на 10-14 день культивування порівняно з контролем.

3.2 Оцінка толерантності пагонів міскантусу на селективних середовищах

В подальшому утворені пагони переносять на модифіковане живильне середовище МС з додаванням кінетину – 1,0 мг/л, БАП – 0,5 мг/л і сахарози – 30 г/л (контроль) для клонування. Після отримання достатньої кількості пагонів, кожен генотип висаджують на селективні живильні середовища (рис. 3.3) та на контрольне середовище у 4-5 колб по 5 штук/колбу.

Рис. 3.3 Вплив маніту на міскантус

При проведенні обліків визначають забарвлення пагонів, життєздатність, підраховують кількість пагонів в зоні кущіння та вимірюють їх висоту кожні 14 днів після початку брунькування (рис. 3.4).

Рис. 3.4 Культивування пагонів міскантусу на сольовому стресі за різних концентрацій солі

3.3 Ризогенез міскантусу на селективних середовищах

Для визначення спроможності генотипів утворювати корені на селективному середовищі клоновані пагони переносять на модифіковане живильне середовище МС з додаванням ІОК – 0,5 мг/л, НОК – 0,5 мг/л і сахарози – 30 г/л та обраний селективний реагент різних концентрацій (рис. 3.5).

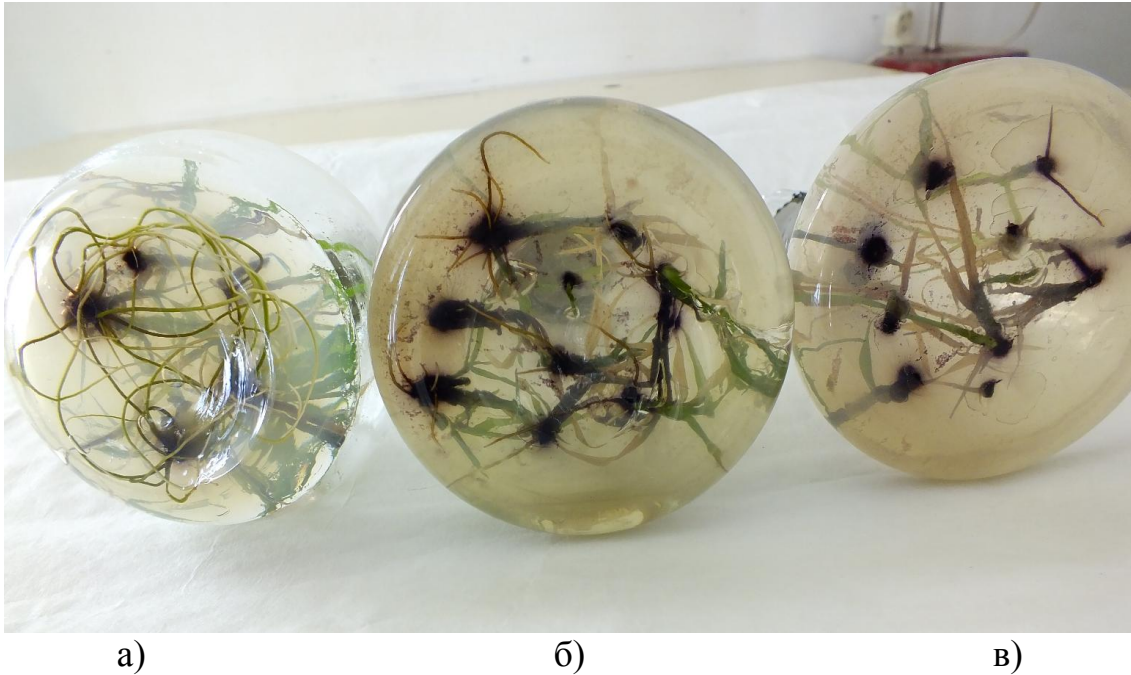

Рис. 3.5 Ризогенез міскантусу в культурі *in vitro* на сольовому стресі.
Примітка: а – контроль, б – 1,0 % NaCl, в – 2,0 % NaCl

Для оцінки ризогенезу визначають параметри: довжина, кількість, маса коренів, відсоток укорінених пагонів та вміст сухої речовини укорінених *in vitro* рослин (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 Укорінення міскантусу на селективних середовищах

№ з/п	Селекційний номер	Варіант середовища	Укорінення рослин, %	Маса коренів, г/пагін	Середня довжина коренів, см	Кількість коренів, шт./пагін	Вміст сухої речовини укорінених <i>in vitro</i> рослин, %

Після завершення досліджень експериментальні клони переносять з культури *in vitro* в умови вегетаційного або польового дослідження, контролюючи умови вирощування рослин.

4. ШКАЛА ОЦІНКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ МІСКАНТУСУ ДО АБІОТИЧНИХ СТРЕСОВИХ ФАКТОРІВ *IN VITRO*

Для оцінки толерантності ліній міскантусу до абіотичних стресових факторів в умовах *in vitro* порівнюють показники росту пагонів на контрольному середовищі та на селективних середовищах. На основі оцінки фізіологічного стану пагонів виділяють 5 ступеней толерантності (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 Шкала оцінки толерантності міскантусу до абіотичних стресових факторів *in vitro*

Бал	Інтенсивність пригнічення росту та розвитку пагонів, %	Ступінь толерантності
9	81-100 % пагонів зеленого кольору і пагоноутворення більше або на рівні контролю	Висока толерантність
7	61-80 % пагонів зеленого кольору і пагоноутворення на рівні контролю	Толерантність
5	41-60 % пагонів зеленого кольору і пагоноутворення нижче контролю на 40-50 %	Помірна толерантність
3	21-40 % пагонів зеленого кольору і пагоноутворення відсутнє	Слабка толерантність
1	0-20 % пагонів зеленого кольору і пагоноутворення відсутнє	Відсутня толерантність

Толерантними вважаються ті лінії, які мають 7 і 9 балів та параметри наростання на селективних середовищах близькі до показників контрольного середовища. Інші лінії, які мають 1, 3 та 5 балів, не вважаються толерантними і не використовуються в подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гументик М.Я. Перспективи вирощування багаторічних злакових культур для виробництва біопалива // Цукрові буряки. – 2010. – №4. – С. 21-22.
2. Ганженко О.М. Вплив варіювання глибини садіння ризомів міскантусу на їх проростання / О.М. Ганженко, М.Я. Гументик, В.М. Квак, П.Ю. Зиков // Біоенергетика. – 2013. – №1. – С. 36-38.
3. Роїк М.В. Біоенергетика в Україні: стан та перспективи розвитку / М.В. Роїк, В.Л. Курило, М.Я. Гументик, О.М. Ганженко // Біоенергетика. – 2013. – №1. – С. 5-10.
4. Karp A. Somaclonal variation as a tool for crop improvement // Euphytica. – 1995. – V. 85. – P. 295-302.
5. Отбор *in vitro* селекционного материала пшеницы на устойчивость к биотическим факторам среды: Методические рекомендации / В.С. Гирко, С.И. Волощук, Т.П. Руденко и др. – Мироновка, 1996. – 44 с.
6. Van der Bulk R.W. Application of cell and tissue culture and *in vitro* selection for disease resistance breeding – a review. – Euphytica. – 1991. – V. 56, – P. 269-285.
7. Zaiz I. Salt tolerance improvement in some wheat cultivars after application of *in vitro* selection pressure / I. Zaiz, A. Chlyah, K. Safounji, M. Tuttahsen, H. Chlyah // Plant Cell Tissue Organ Culture. – 2003. – V. 73. – P. 237-244.
8. Редько В.В. Особенности реакции сахарной свеклы на солевой стресс / В.В. Редько, В.И. Редько // В кн.: Генетические исследования сахарной свеклы. – К.: ВНИС, 1991. – С. 68-74.
9. Tarczynski M.C. Stress protection of transgenic tobacco by production of the osmolyte mannitol / M.C. Tarczynski, R.G. Jensen, H.J. Bohnert // Science. – 1993. – V. 259. – P. 508-510.

Наукове видання

**Оцінка та отримання нових форм міскантусу
толерантних до абіотичних стресових факторів в
умовах *in vitro***

Методичні рекомендації

*Відповідальний за випуск – М.О. Коцар
Комп'ютерний набір – М.О. Коцар*

Підписано до друку 14.12.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір Data Copy. Гарнітура Таймс. Друк циф. дуплікаттор.
Ум. Друк. Арк. 1,69. Обл.-вид. арк. 1,04.
Тираж 100. Зам. 17/03.
Видавництво – «ІБКіЦБ НААНУ».
Друк - ІБКіЦБ НААНУ.